

Könyvszemle

Herepei János: *Kolozsvár történeti helyrajza*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Sas Péter. Művelődés. Kolozsvár, 2004. 717 l.

Herepei János (1891–1970) nevét gyakran a Kelemen Lajoséval szokták társítani. Ők ketten voltak Erdély legelhivatottabb művelődéstörténészei a múlt század első felében. Míg Kelemen Lajost származása az unitárius múlthoz kötötte, Herepeit a református ősök emléke kötelezte. De alkalomadtán mindketten a másik felekezetre is tekintettel voltak. Herepei aztán igazán büszke lehetett felmenőire. Református kollégiumi tanárok, lelkészek egész sorától örökölte a múlt iránti érdeklődést. Apja, nagyapja is abban a Farkas utcai papilakban élt, amelyben ő meglátta a világot s felnevelkedett. A Református Kollégium elvégzése után, 1910-ben az egyetem magyar–történelem–régészet szakára iratkozik be, 1914-től már Pósta Béla professzor intézetében segédarcheológus. Aztán a világháború öt évre elragadja a polgári életből. Hazatérte után a román egyetem keretében is régészkedhet, de éppen a kolozsvári Főtéren felszínre került honfoglaláskori sírleletek azonosításáért kénytelen pályát változtatni. 1925-től a Minerva Nyomdai Műintézet könyvelője. Csak szabadidejét fordíthatja kutatásra, levéltári, múzeumi bűvárokodásra. Megjelent közleményeire így is felfigyelnek. Megválasztják az Erdélyi Kárpát Egyesület gyűjteményei őréül. Iskolai és egyházi levéltárak, éremgyűjtemények rendezésére kérik fel. A kolozsvári Református Kollégium levéltárosául választja, a kalotaszegi egyházmegye világi főjegyzőjéül. Aztán 1938 elején a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum választmánya őt bízta meg az igazgatói tisztséggel. Ez már fizetett, felkészültségéhez méltó állás. A rövidesen beköszöntő bécsi döntés után különösen nehéz feladatok várnak rá.

1944 őszén elrendelik a múzeum legértékesebb anyagának ládába csomagolását és elmenekítését. Bár Herepei követi a szállítmányt, s mindent megtesz biztonságba helyezéséért, 1945 márciusának végén a zalaegerszegi állomáson bombatalálat következtében porrá ég a több ládányi kincs. Ezzel elkezdődik Herepei lelki és testi kálváriája. Hiszen büntudatot érezhetett, hogy végrehajtotta a menekítést, s nem térhetett haza, mert tartania kellett az esetleges jogi felelősségre vonástól. Három évig Keszthelyen nyomorgott, majd Bonyhádon vállalta egy ottani székely múzeum felállítását, de 1950-ben az állam ezt a múzeumot feloszlatta. Ezután a szekszárdi múzeumba járhatott be szerény napidíjasként. 1953-ban lánya munkahelyére, a Tolna megyei Kajdacsra költözött. Itt minden könyvtártól, más segédeszköztől távol fogott neki jegyzetei alapján munkáit összegezni. 1957-ben a szegedi egyetem magyar irodalmi tanszékének munkatársai figyeltek fel tevé-

kenységére, biztosítottak lehetőséget a kutatásra. 1961-ben családjával együtt Szegedre költözött. Ezután rendezte sajtó alá *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* címmel három 600 lapos kötetben cikkeit, tanulmányait. A harmadik kötet már csak halála után látott nyomdafestéket 1971-ben. Élete főműve aztán még jó ideig hányódott, amíg a politikai körülmények lehetővé tették, hogy Balassa Iván, Herner János, Keserű Bálint gondozásában az Akadémiai Kiadó megjelentesse: *A Házsongárdi temető régi sírkövei-t* (1988). Ez a kötet 151, a XVIII. század közepéig keletkezett sírkő adatait, a halott azonosítását tartalmazza. Város történeti és unitárius vonatkozásban is alapvető mű.

Ismert volt, hogy Herepei hagyatékában még több kéziratos mű lappang, de ezek megjelentetésére nem akad vállalkozó. Az is kétségesnek tűnt, hogy befejezett, sajtó alá bocsájtható művekről van-e szó. A Kolozsvár művelődéstörténetét kutató Sas Péter célul tűzte ki, hogy a még kiadható műveket közkinccsé tegye. Ehhez partnert talált a Művelődés folyóirat mellett létesült könyvkiadóban. Így került sajtó alá két kisebb munka: *A kalotaszegi templomok, cintermek és temetők régi sírkövei* (2001), *A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből* (2002). Az idén sorra került kolozsvári helyrajzi kötet már terjedelme miatt is jelentős műnek ígérkezik. Ebben Herepei Kolozsvárra vonatkozó kutatásait összegezi. Vidéki elzártságban, forrásmunkáktól távol, Kajdacson 1953 karácsonyán keltezi a leányának ajánlott kötet előszavát. Egyik – Sas Péter idézte – levelében leszögezi: „Megállapításaimhoz ugyanis úgy kezdettem hozzá, hogy félretettem mindenkinek eddigi véleményét és visszamentem az eredeti kútforrásokhoz”. Megállapításai között tényleg néhány teljesen újszerű.

A megjelent kötetben két főcím (*A város; A város határa*) alá csoportosítva összesen 62 írást olvashatunk. Ezek között van több tízoldalas tanulmány és pár oldalas adatközlés. Közös bennük, hogy egy-egy városrész, utca, épület, intézmény helyét, régi kinézését, elnevezésének magyarázatát írják körül. Néha csak adatokat sorolnak fel, s utalnak a lehetséges összefüggésekre, máskor egész elméletet dolgoznak ki. Az egyes írások külön álló művek, s így gyakori bennük az ismétlés.

Herepei legmeglepőbb és -eredetibb nézete a város kialakulására vonatkozik. A történészeknek és régészeknek mindmáig nincs egységes véleményük arról, hogy hol is volt a X. században létesült kolozsvári királyi vár helye. Eddig leginkább az egykori Napoca romkertjét, a mai Óvár területét azonosították a középkori váréval. Újabban az a lehetőség is felmerült, hogy Kolozsmonostoron lett volna a királyi vár. Kötetünk több írása is arra a feltételezésre épül, hogy a magyarság első letelepedési helye az úgynevezett Szappanyvárosban, vagyis a Malomárok kanyarulata s a későbbi Kossuth Lajos utca által közrezárt részen lehetett. Ideépült a föld- és palánsáncokkal megerősített első királyi vár, amit aztán az 1241-es tatárjárás elpusztított. Csak az ezután idetelepített szászok – akik a kövel való építkezéshez jól értettek – kezdtek Napoca romjai fölé, az ott található kőanyagot is hasznosítva építkezni. Az egykori magyar település is

a visszaszivárgó lakosokkal benépesült. Ezzel magyarázható, hogy még az 1400-as évek közepén sem szerepel egyetlen magyar család se az Óvárnegyedben. Továbbá ezért merték a szászok pontosan a keleti várfal mellé felhúzni templomukat: a közeli magyar település ezt az oldalt biztosította. Aztán amikor a népesség szaporodott, a magyarság és a szászság is délre rajzolt ki. Így kapta nevét a Magyar utca. Ugyanakkor átvette a magyar őstelepülés főutcájának, a Hosszú utcának (később Hosszú Szappany utca) is a latin nevét: az egész tizedet Platea Longának emlegették. A Farkas utca nevét is eredeti módon magyarázza: az egykori pogány Farkas nemzetség szálláshelye valahol a Külső Farkas (Zápolya) utca mentén, esetleg a Kövespadon lehetett. Ők rajzoltak ki a későbbi vár délkeleti területéig. A Király utca pedig az eddigi találgatásoktól eltérően a Király útja összetételből származik, vagyis a királyi vár irányába vezető utat nevezték így. Mikor azonban a Magyar utcai és a Farkas utcai telep köze benépesült, az új Közép utca vette át a fő forgalmat. Mielőtt a német Óvár is délre kirajzolt volna, ott szénafüvek voltak: innen eredt a Széna>Szén/Szín utca elnevezés. Herepei így az egész belváros kialakulását egy logikusnak tűnő rendszerbe szedi. Egyedül az volna szükséges, hogy a régészet is alátámassza feltételezéseit. Ehhez viszont szakszerű ásatások kellenének.

Nem kevésbé érdekesek Herepei névfejtési és -magyarázatai. Az eddig titokzatos Szeben utca helyét az Óvár észak-déli főutcájával azonosítja, s úgy véli, hogy az egész Óvárra is alkalmazták. A Belső Monostor utcát azért nevezték latinul Platea Rapularumnak, vagyis Répa utcának, mert az apátság alapítása előtt ott egy Répás nevezetű szláv falu állhatott. Szentpéternek is volt ősi neve, mielőtt kereszténnyé lett: Alparét. Egy ottani malom neve őrizte ezt meg. A Szamost a magyarok Berettyónak nevezték, erre egy utcanév utal. A Berek+jó összetétel második tagja az ősi magyar folyóvíz név. A Brétfű tájnév a Berek+fő összetételből származik. Az egykori Tót utca nem a szlovák-tótok, hanem a dalmáciai horvátok emlékét őrzi. A Zeugma utca a diákok játékos névadásából származik, a diákok egy nyelvtani kifejezéssel nevezték meg a későbbi Kornis utca sikátorszerű őst. A Házsongárd nem a német nyulas/mogyorós kert elnevezésből származik, hanem a Hárs nevű hegyoldalon fekvő gyümölcsöskert (Baumgarten>bungard) magyar-német szókombinációból: Há(r)s(b)ongárd.

A dolgozatok jó része egyszerűen az adatközlés kategóriájába sorolható. Összegyűjti a majorokra, hidakra, kutakra, feredőkre, patikákra, vendégfogadókra és korcsmákra vonatkozó feljegyzéseket, tisztázza, hogy a Törökvágásnak semmi köze a törökökhöz, hanem valószínűleg az egyik kolozsmonostori apát a XV. század elején mélyítettette azt „vágássá”, hogy birtokai közt megkönnyítse a közlekedést. Épületek vonatkozásában inkább református forrásokat hasznosít, egyházának levéltárát kutatja. Összeállítja a Magyar kapu előtt egykor álló „külső” templom történetét, a XVII. századi monostori templom adatait, megrajzolja a Farkas utcai harangláb-építmények szomorú sorsát, szülőháza, a papilak külső-belső változásait. Különösen tanulságos, ahogy kinyomozza, hol is volt az óvári

református „kis iskola”, melyben Apáczai is tanult, s hol feküdt – a Hídkapu előtt – Gyulai Pál egykori szülőháza. Természetes, hogy Herepeit inkább a református vonatkozások érdeklík, de gyakran utal arra, hogy a XVI. század második felében és a XVII. század elején teljesen unitárius volt a város. Sokszor idézi Jakab Elek várostörténeti művét, Gál Kelemen kétkötetes iskolatörténetét, viszont unitárius vonatkozású levéltári anyagra nem hivatkozik.

A könyvet Sas Péter *Herepei János és Kolozsvár* című utószava zárja. Ebben a szerző származásáról, Kolozsvárral kapcsolatos munkásságáról nyújt tájékoztatást, s a kötetre vonatkozó levelezésből válogat tanulságos idézeteket. A művet néhány kép- és térkép-reprodukció egészíti ki, valamint egy utcanév-jegyzék. Kár, hogy nem állították össze betűrendes névmutatóját, mert az nagymértékben növelte volna a használhatóságot.

DR. GAAL GYÖRGY

Eszmék – Gondolatok

„Minek annyi mindent összeharácsolnotok?” *(Seneca)*

„...nem téboly-é, nem az esztelenség netovábbja-é sokat kívánnotok, holott édeskevés fér belétek?” *(Seneca)*

„Nem az a szegény, akinek csak kevese van, hanem aki többre vágyik.” *(Seneca)*

„Ha a természet szerint élsz, sohasem leszel szegény; ha a képzelgések szerint, sohasem leszel gazdag.” *(Epikurosz)*

„Sok dúsgazdag ember... boldogtalan; viszont sokan szerény vagyon mellett is boldogok.” *(Hérodotosz)*

„Egy fősvény gazdagról Bión ezt mondta: „Nem ő birtokolja a vagyonát, hanem a vagyona birtokolja őt.” *(Diogenész Laertiosz)*

„A fősvény mindig nélkülöz.” *(Horatius)*

„... olyanak, aki bővében van a pénznek, sokszor nincs meg a betevő falatja; márpedig furcsa gazdagság az, amelyben dúskálva, mégis éhen halhat valaki, mint arról a híres Midaszról is mesélik, hogy vágyainak telhetetlensége miatt minden étel, amit elé tettek, arannyá változott.” *(Arisztotelész)*

„... nemcsak az által válunk gazdagabbá, ha a meglévőt növeljük, hanem azáltal is, ha kiadásainkat csökkentjük.” *(Arisztotelész)*

„Azon dolgok esetében, amelyeket használhatunk és birtokolhatunk is, mindig jobb és választásra érdemesebb a használat, mint a birtoklás.” *(Arisztotelész)*

„A vagyon a derék és a jó embereknek s azoknak, akik tudják, hogy mire kell használni, áldás, a hitványaknak és a hozzá nem értőknek csapás. És így van ez minden más dologgal is: ahányan csak vannak, akik használják őket, a dolgok is szükségképpen annyifélek számukra.” *(Prodikosz)*

„... aki másokat a pénz megvetésére tanít, annak először magából kell kiirtania a nyereszkesedésre való hajlamot.” *(Lukianosz)*